

Bra och dåliga tv-experiment

VoF har utsett tv-journalisten Robert Aschberg till Årets folkbildare 2004. Året före blev Kanal 5 Årets förvillare för programserien *Förnimmelse av mord*. Betyder det att Aschbergs metoder är sunda och Kanal 5:s osunda? VoF:s ordförande **Jesper Jerkert** diskuterar en asymmetri.

VoF har till Årets folkbildare 2004 utsett journalisten Robert Aschberg, med följande motivering:

”Han får priset för att han gjort något så ovanligt i svenska medier som att kritiskt granska otroliga påståenden. Aschberg har för en bred publik avslöjat vattenvirvlar, slagrutegångare, hästpratare, hästhårsanalytiker, s.k. medier och andra utövare av pseudovetenskap som simpla charlataner. Föreningen anser att hans insats är mycket betydelsefull eftersom massmedias vanliga attityd ger allmänheten en felaktig uppfattning om dessa fenomen.”

Motiveringen säger det mesta, men jag vill ändå komplettera resonemanget en smula.

Några av Aschbergs reportage om pseudovetenskap och kvacksalveri var mycket bra. Som en höjdpunkt minns jag inslaget om hästpratare i programmet *Insider* 2003-05-15. Personer som påstod sig kunna kommunicera med hästar på telepatisk väg sattes på prov inför dold kamera. Hästpratarna ombads att ställa frågor som hästarna borde ha protesterat mot om de verkligen kunnat besvara dem, t.ex. ”Vad tycker den om att kallas Brunte?”, fastän hästen aldrig kallats Brunte, eller ”Varför tycker den så mycket om bananer?”, fastän hästen aldrig ätit bananer. (Hästens ”svar” på den senare frågan var att bananer var rika på vitaminer och mineraler.) Alla hästpratare som testades misslyckades grundligt. I samma program fanns även ett inslag om homeopater som sade sig kunna undersöka hästars hälsotillstånd genom att känna ”vibrationerna” från avklippt tagel. En homeopat meddelade att Victory Tilly, en av världens främsta travhästar, var halt. En annan sade att Gustav III:s häst Kaulbach, som har varit död och uppstoppad i drygt 200 år, verkade vara i fin form men att den skulle må bra av lite massage. Båda inslagen i programmet var väl genomförda, och de bjöd också på god underhållning.

Att Aschberg får priset betyder förstås inte att allt han gjort har folkbildande prägel. I skrivande stund pågår t.ex. ny dokusåpainspelning med Aschberg som programledare. Sådana program ger inga pluspoäng vid sammanräkningen av vad folkbildarkandidaterna åstadkommit. Men de ger heller inga minuspoäng.

Insider och FAM

Det är förstås intressant att jämföra de kritiska reportagen i Aschbergs program med en programserie som *Förnimmelse av mord* (FAM, som sänts i Kanal 5 och som gav kanalen förvillartiteln 2003). I FAM gavs tittaren det bestämda intrycket att medier kan färdas i tid och rum och hämta upplysningar som kräver något slags paranormal förmåga. Eftersom det således rör sig om fantastiska påståenden krävs att undersökningarna är mycket väl genomförda för att de ska kunna tas på allvar. FAM klarade inte sådana krav. Då programmen hela tiden gav intryck av att tillhandahålla starka belägg för det paranormala var de därför förvillande. Att det kan vara svårt att få de ansvariga att förstå kritikens innebörd visar uttalanden av Caroline Giertz, producent för FAM. Kritiken att mediet i själva verket använde sig av till exempel de närvarandes kroppsspråk kommenteras så här: ”Den

möjligheten finns. Men vi var extremt medvetna om det och alla i teamet bevakade sitt kroppsspråk och sina reaktioner för att undvika att ge ledtrådar” [1]. Men kroppsspråk kan tyvärr både skapas och avläsas omedvetet, så det räcker inte att vara ”extremt medveten”.

Om nu *FAM* inte uppfyller höga metodkrav, har de undersökande reportagen i Aschbergs program gjort det? Tag hästpratarreportaget. Är tillvägagångssättet invändningsfritt? Det kan vara oetiskt: är det acceptabelt att använda dold kamera? Jag tycker att man kan svara ja eftersom det kan vara motiverat att använda dold kamera för att avslöja missförhållanden eller bluffar som annars inte skulle ha avslöjats.

Ett annat *Insider*-reportage om rutgångare (2004-02-26) är kanske intressantare ur metodsynpunkt. Också detta var filmat med dold kamera i en lägenhet. En kvinna kontaktade fyra rutgångare. Till var och en av dem sade hon att hon sov dåligt, och att hon undrade om rutgångaren kunde peka ut ett bättre ställe för sängen. Alla rutgångare bekräftade att sängens placering var dålig med avseende på jordstrålning, och de föreslog nya placeringar. Ingen rutgångare var medveten om att någon annan fått samma uppgift. Kvinnan fick fyra olika placeringsförslag av de fyra rutgångarna, vilket tedde sig en smula komiskt.

Emellertid stod inte sängen på samma ställe i utgångsläget för alla rutgångare. Tvärtom fortsatte varje rutgångare där den tidigare slutat. Den första rutgångaren lät flytta sängen från plats A till plats B. Den andra rutgångaren flyttade den från B till C, och så vidare. De som tror på jordstrålning anser att strålningen går fram i stråk, och att vissa platser i ett rum är bra och andra är dåliga. I princip skulle en troende därför kunna försvara rutgångarna med att alla fyra föreslagna sängplatser var bra. Men faktum kvarstår att rutgångarna var parvis oense. Ingen rutgångare godkände den föregående rutgångarens sängplacering. Och detta, att rutgångarna inte var eniga, räcker ju faktiskt för att klart ifrågasätta deras trovärdighet.

Den oliktinga bevisbördan

I ett striktare experiment skulle man sannolikt ha gått annorlunda tillväga. Inte heller de av Aschberg initierade undersökningarna går således fria från metodkritik. Vad är då skillnaden mellan *Insiders* pseudovetenskapsavslöjanden och *FAM*? Är det bara en skillnad i inställning (eller i förutfattade meningar) som VoF belönat så olika?

Nej. Det finns en väsentlig skillnad i upplysningsvärde, som jag redan har antytt. Rutgångarexperimenten i *Insider* var inte idealiskt genomförda, men rutgångarna gav ändå inbördes motsägande besked. Detta gav en viktig upplysning till tittaren. Det räckte ju med att rutgångarna var parvis oense för att deras trovärdighet skulle sjunka. Däremot räckte det inte att *FAM*:s medier gjorde till synes träffande uttalanden om mordgåtor för att vi ska ta dessa förmågor på fullt allvar, eftersom tänkbara felkällor inte eliminerats. *FAM*-tittaren kunde därmed inte dra några säkra eller ens sannolika slutsatser av programserien. (Även om många tittare nog trodde sig kunna dra slutsatser, vilket också föreföll vara programmakarnas önskan.)

Som jag har beskrivit på annan plats [2] är det självfallet bäst att redan från början försöka eliminera normala felkällor när man vill undersöka kontroversiella fenomen. Då har man störst nytta av sin undersökning, och såväl positiva som negativa utfall kan tolkas. Men om man inte utför ett vattentätt experiment, kan fortfarande ett negativt utfall ge ett klart besked, medan ett positivt inte ger det. Denna asymmetri beror på att bevisbördan alltid ligger hos den som påstår sensationella saker, sådant som strider mot vad vi tror oss säkert veta.

Därför har *Insiders* reportage om pseudovetenskap varit mer upplysande än *FAM*, och det är en av orsakerna till att Robert Aschberg och inte *FAM*:s redaktion utsetts till Årets folkbildare.

Referenser

- [1] Kommentar av Caroline Giertz, *Sökaren* 1/2005, s. 11.
[2] Jesper Jerkert, "Att undersöka kontroversiella fenomen", i J. Jerkert & S. O. Hansson (red.), *Vetenskap eller villfarelse*, Stockholm: Leopard 2005, s. 289–305.

Denna artikel har publicerats i *Folkvett* nr 1/2005, s. 53-57. Sidnumreringen i detta pdf-dokument överensstämmer alltså inte med den tryckta versionen.